

МАВЗУ: Қадимги Ўрта Осиё халқлари маънавиятининг шаклланиш жараёнлари

РЕЖА:

1.

Қадимги халқ оғзаки ижоди ва ёзма ёдгорликларида маънавият масалалари.

2.

“Авесто” да инсон ва унинг маънавияти масалалари.

3.

Монийлик ва маздакизм таълимотларида маънавият масалалари.

4.

Шарқона ахлоқ кодекси ёхуд халқимизни улуғлайдиган буюк фазилатлар

Қадимги халқ оғзаки ижоди ва ёзма ёдгорликларида маънавият масалалари

Жаҳон маънавияти ва маърифатининг ривожига жамики халқлар баҳоли қудрат ўз улушларини қўшганлар. Аммо бунда Шарқ мамлакатлари, жумладан, Марказий Осиё халқларининг қўшган ҳиссаси алоҳидадир.

Марказий Осиё жаҳоннинг илму фан, фалсафа, дин, адабиёт ва санъат қадимдан ривожланган, тарихи, маънавияти ниҳоятда бой минтақалардан биридир. Бир неча минг йилликларда шаклланган Марказий Осиё халқлари миллий маънавияти такомил босқичлари мазкур ўлкада юз берган маданий ривожланиш жараёнлари билан бевосита боғлиқ бўлиб, ушбу саҳнда юз берувчи маънавий ҳодиса саналади. Халқимиз маданий-маънавий тараққиёти ўта мураккаб тарихий силсилалар, ўзгаришлар ва ҳодисалар мажмуини ташкил этади. Ана шу мураккаб ва кўп минг йиллик маънавий такомилимиз жараёнидан асосий бўғинларни ажратиб олишимиз лозим. Бусиз миллий маънавиятимиз ривожланиши босқичлари ҳақида фикр юритиб бўлмайди.

Миллий маънавиятимизнинг бир неча минг йиллик тарихини беш даврга ажратиб ўрганамиз:

БУЛАР:

Исломгача миллий маънавиятимиз тараққиёти.

Илк Шарқ уйғониш даври (IX-XII асрлар)да маънавият ва маърифат ривож.

Амир Темур ва темурийлар сулоласи даврида (сўнгги уйғониш даври) маънавий-маърифий такомил масалалари.

Хонликлар, мустамлакачилик ва қарамлик шароитида маънавият.

Мустақиллик ва маънавий покланиш, маънавий тикланиш ва маънавий ривожланиш масалалари.

Бу даврлар ўз ичига олган тарихий даврлар муддатига кўра асло тенг эмас. Биз назарда тутган биринчи давр бир неча минг йилларни қамраб олса, иккинчи давр IX-XII асрларни, учинчи давр XIV асрнинг иккинчи ярми ва XVI асрларни, тўртинчи давр эса XVII дан XX асрнинг сўнгги ўн йиллигига қадар бўлган даврни қамраб олганлиги билан ажралиб туради.

Мазкур мавзуда Исломгача маънавиятимиз такомили, мазмуни ва моҳияти ҳақида фикр юритамиз. Исломгача бўлган миллий маънавиятимиз ва унинг такомиллашиши ҳақидаги энг муҳим манбалар гуруҳини тўртга бўлиш мумкин. 1.Зардуштийликнинг “Авесто” китоби ва туркий битиклар (ёзувлар). 2. Қадимги Шумер, Бобил, Ашшур, қадимги Миср, Юнон, Ҳинд, Хитой манбалари ва Эрон шаҳаншоҳларидан қолган тошбитиклар. 3. Археологик ёдгорликлар – моддий ашёлар ва турли иншоотлар. 4. Халқ оғзаки ва ёзма адабиёт намуналари, урф - одат ва маросимлар, ўйинлар, байрамлар ва бошқалар.

Бизнинг энг қадимий аجدодларимиз маънавияти ва маърифати ҳақидаги маълумотлар асрлардан асрларга ўтиб ҳозиргача сақланиб қолган халқ оғзаки ижоди намуналари: миф, афсона, ривоят, дostonлар ва қадимий ёзувларда сақланиб қолган.

“Авесто”да инсон ва унинг маънавияти масалалари

Бизнинг ота-боболаримиз асрлар давомида тўпланган ҳаётий тажрибаси, диний, ахлоқий, илмий, адабий қарашларни ифода этадиган юқоридаги каби маънавий ёдгорликлар орасида бундан қарийиб уч минг йил муқаддам Хоразм воҳаси ҳудудида яратилган “Авесто” деб аталган бебаҳо маънавий меросимиз алоҳида ўрин тутди. Бундай ўлмас маънавий бойликлар, моддий-маданият ёдгорликлари бу кўҳни ўлкада, бугун биз яшаб турган тупроқда қадимдан буюк маданият, юксак маънавият мавжуд бўлганидан далолат беради.

Зардушт томонидан бир тизимга солиниб тўлиқ шакллантирилган зардуштийлик динига қадар аجدодларимиз ҳар-хил диний тасаввурларга эътиқод қилиб яшаганлар. Бу эса заминимизда яшаган барча қабилаларнинг тинч-тотув яшаш ва босқинчиларга қарши курашда ягона ғоя – мафкура асосида уюштишларига тўсиқ бўлар эди. Ўлканинг турли қабилаларини бирлаштириш, уларни илк буюк давлатчилик ғояси атрофида уюштириш зарурияти юзага келган эди. Ана шундай заруриятни тушуниб етган илғор кишилардан бири сифатида Зардушт тарих саҳнасида пайдо бўлди. У кўп худолилик тасаввурлари, табиат ҳодисаларига сиғинишга қарши чиқиб, якка худолик ғоясини тарғиб қилди. Уни одамлар пайғамбар сифатида қабул қилишган. Зардуштийлик жуда қадимий динлардан бўлиб, ибтидоий тузумдан кулдорликка ўтила бошлаган пайтларда Марказий Осиёда пайдо бўлган ва алоҳида ўзига хос диний дунёқараш сифатида шаклланган. У ўтмиш қадимги динларининг энг кучлиларидан бири сифатида Марказий Осиё, Озарбайжон, Эрон территорияларида кенг тарқалган, биринчи жаҳон дини бўлган. Ҳатто Эрон салтанатининг расмий давлат динига айланган.

Мазкур диннинг асосчиси **Зардушт** баъзи манбаларда қайд этилишича, эрамиздан аввалги 660 йилда Хоразмда дунёга келган. Отаси саводли бўлиб, кароматгўй бўлган. Зардушт 20 ёшидан бошлаб якка худоликни тарғиб қилган. 28 ёшида шуҳрат қозонади, лекин унинг тарғиботлари маҳаллий ҳукмдорларга ёқмайди. Уни олишга ҳукм этадилар. Зардушт ўзи билан 300 га яқин сафдошларини олиб ҳозирги Афғонистон орқали Эрон томон йўл олади ва ўз ғояларини тарғиб этади. У 77 йил умр кўрган. Зардуштийлик ғояларининг пайдо бўлиши эрамиздан аввалги X асрга тўғри келади. Унинг муқаддас китоби “Авесто” бирдан юзага келган эмас. У бир неча асрлар давомида шаклланиб борган. Зардушт «Авесто»нинг қадимий нусхаларини ўрганиб ва тўплаб 30 та коҳин билан уч йил давомида бир тизимга солган, гоҳлар қисмини ўзи ижод қилиб 12 минг ҳўкиз терисига зарҳал ҳарфлар билан “Авесто” матнини ёздирган. Мазкур динга, унинг муқаддас китоби “Авесто”га Искандар Зулқарнайн ва араблар истилоси даврида катта путур етказилган.

«Авесто» қуйидаги беш қисмдан иборат:

БУЛАР:

Вендидод – 22 бобдан иборат бўлиб, унда Ахура Мазда Ердаги барча мавжудотнинг яратувчиси эканлиги баён этилади.

Виспарад – 24 бобдан иборат бўлиб, ибодат қўшиқларидан ташкил топган. Зулмат кучларига қарши кучлар қуйланади.

Ясна – 72 бобдан иборат бўлиб, қурбонлик вақтида, маросимида айтиладиган қўшиқлардан ташкил топган.

Яшт – 22 қўшиқдан иборат бўлиб, зардуштийлик маъбудлари мадҳи қуйланган.

Хўрда Авесто – Кичик Авесто – қуёш, ой ва бошқа худо ҳамда маъбудалар шарафига айтилган кичик ибодат матнларидан иборат.

Монийлик ва маздакизм таълимотларида маънавий масалалари

Марказий Осиёда қулдорлик жамияти эрамизнинг 2-3 асрларига келиб инкирозга юз тутди ва ўз ўрнини феодал муносабатларига бўшатиб бера бошлади. Бу ҳолат зардуштийлик ичида янги оқим Монийлик таълимотининг юзага келиши ва кучайишига олиб келади. Ушбу оқимнинг асосчиси Моний (216-276 й) бўлиб, у тарихий шахсдир. Унинг таълимоти ҳукмрон табақалар манфаатига зид бўлгани учун 276 йилда ваҳшийларча ўлдирилди. Моний бой адабий мерос яратган бўлса ҳам, лекин унинг баъзи асарларидан парчаларигина бизгача етиб келган, холос. Унинг маънавий-ахлоқий қарашлари “Сир ул асрор” (Сиру асрор китоби), “Китоб-ул-худовост-тадбир” (Раҳбарлик ва бошқарув китоби), “Шабуркан” ва бошқаларда баён этилган.

Моний таълимоти зардуштийликнинг яхшилик ва ёмонлик таълимотига асосланган бўлиб, кенг халқ оммасининг манфаатига мос келар эди. Монийлик таълимотида дунё – зиё (ёруғлик) ва зулмат (қоронғулик)нинг абадий кураш майдонидан иборат, мана шу кураш майдонида инсоннинг асосий вазифаси ёвузликни йўқ қилиш учун яхшилик, эзгуликка кўмаклашишдан иборат деган маънавий-ахлоқий таълимот илгари сурилади.

Моний таълимотига кўра, инсон соф мусаффоликка, ўз гуноҳларидан фориғ бўлишга фақат таркидунё қилиб ҳаёт кечириши орқалигина эришиши мумкин, деб қаралади. Монийлик ахлоқи диндорлардан имкони борича кам овқат ейишни, рўза тутишни (демак рўза тутиш одати исломдан аввал ҳам бўлган), ўз турмуши, ҳаёти учун кераклигидан ортиқча мол-мулкка, бойликка йўл қўймасликни, мўътадил, ўртача, дабдабасиз ҳаёт кечиришни тарғиб этади. Моний ўз муридлари, издошларини дунёвий ишларда “сурбет” бўлмасликка ва дунёда кўп нарсаларга интилмасликка даъват этади. “Зеро ўлимдан кейин ҳеч кимсада рўзғор асбоблари билан ҳовли ҳам, уй ҳам қолмайди”. Бошқача айтганда, инсон ҳаёти давомида орттирган бойликларини ўзи билан олиб кета олмайди, уларнинг ҳаммаси ундан кейин қолиб кетади. Моний айтади: “Мен ўз умримда кўп ҳокимларни кўрдим, улар дунёда ахлоқсизлик қилиб, манманликка берилиб юрдилар, аммо охирида ғам-аламларга, тубанликка дучор бўлдилар”. Демак, Монийнинг бу сўзларидан биз ҳам ибрат олишимиз фойдадан ҳоли эмас.

Эрамизнинг V аср охири VI аср бошларида Эронда “маздакизм” деб аталган бошқа диний-фалсафий таълимот юзага келиб, у Марказий Осиёда ҳам кенг ёйилди. Маздакизм феодализмнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда халқ ахлоқининг оғирлашуви ва икки ўртада зиддиятлар ва курашнинг кучайиши оқибатида юзага келган. Маздаки таълимоти ҳам жамият таракқиётининг ҳал қилувчи кучи бўлган инсон омилини кўтаришга, маънавиятини ривожлантиришга қаратилган эди.

Маздакизмнинг Монийлик таълимоти билан кўп ўхшаш томонлари бор. У Монийлик таълимотини тўлдириб, унинг зоҳидлик – ноумидлик ғояларини дунёга умид билан қараш ғояларига алмаштиради.

Маздаки Эроннинг Нишопур шаҳрида туғилган. Деҳқонлар қўзғолонига йўлбошчилик қилганлиги учун 529 йилда Анушервон томонидан қатл этилган. Маздаки феодализмнинг умумийлаштиришни, феодализмнинг ҳуқуқдорлигини йўқотишни талаб қилади. Монийликдаги каби маздакизмда ҳам дунёни тушуниш негизида бир-бирига қарама-қарши икки куч: яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат кураши ётади деб қаралади. Бу курашда яхшилик ёмонлик устидан, ёруғлик зулмат устидан ғалаба қилади, деб ишонч билдирилади. Маздакининг айтишича, ёмонлик ва зулмат кучлари ҳуқуқдорлик қилар экан, кишилар уларга нисбатан бефарқ бўлишлари керак эмас, балки яхшилик кучларига ёрдам беришлари керак.

Маздакнинг фикрига кўра, ижтимоий тенгсизлик кишилар ўртасида зикналик, ўғрилиқ, ёмонлик, маккорлик, шафқатсизлик, урушлар, турли-туман фалокат ва бахтсизликлар каби иллатларни келтириб чиқаради. Шу боисдан бундай ёвузликларни келтириб чиқарувчи асоснинг ўзини тугатиш керак, деб ҳисоблайди. Аллоҳ ҳаммага мол-мулкни тенг бўлиб берган, аммо бойлар худбинлик йўлларига ўтиб (ўзим бўлай), барча бойликни ўзиники қилиб олиш йўлига ўтган. Камбағаллар ҳам мол-мулкка эгалик қилиш ҳуқуқига эга, шунинг учун бой-бадавлат кишилар мол-мулкининг бир қисмини улар ўртасида тақсимлаб бериш, бойлар билан қашшоқларни тенглаштириш одилонаниш бўлади деган ғоя илгари сурилади. Албатта Маздакнинг бундай қарашлари ҳукмрон табақа манфаатларига зид эди. Мана шунинг учун ҳам Маздак ва унинг тарафдорлари таъқиб остига олинди ва улар шафқатсизларча жазоландилар. Маздакизм маънавий-ахлоқий таълимотида ҳам худди Зардуштийлик таълимотидаги каби ҳайвонларга нисбатан шафқатсизлик қилиш, уриш ман этилади.

Монийлик ва маздакизм Марказий Осиё халқлари маънавий юксалишида, айниқса уларнинг адолатсизлик, зулм, зўрлик, шафқатсизликка қарши курашишга ўз таъсирини ўтказган.

Шарқона ахлоқ кодекси ёхуд халқимизни улуғлайдиган буюк фазилатлар

БУЛАР:

Ор-номус, уят, андиша, шарму-ҳаё, ибo ва иффат каби юксак
туйғу ва тушунчалар

Миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат-эҳтиром
туйғуси

Руҳан поклик, бақувват ирода, бутун иймон, уйғoқ виждон

Маънавий баркамолликка интилиш

Самимийлик ва меҳнаткашлик

шу ўринда аجدодлар ижодига
муурожаат этамиз:

Олдиға қўйганни емак – ҳайвон иши,
Оғзига келганни демак – нодон иши.

Алишер Навоий

Ҳозирги вақтда кўз ўнгимизда дунёнинг геополитик, иқтисодий ва ижтимоий ахборот – коммуникация манзарасида чуқур ўзгаришлар бўлиб бераётган, турли мафкуралар тортишуви кескин тус олаётган бир вазиятда ,

Барчамизга аёнки,

Фикрга қарши фикр, гояга қарши гоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиши ҳар қачонгидан кўра муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ислом Каримов

Шу боис асар муаллифи:

Биз фарзандларимизни она Ватанга муҳаббат

Ота-бобларимизнинг муқаддас динига садоқат руҳида тарбиялаш

Аввало, ёшларимизнинг қалби ва онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришга ундайди.

Эски замонлардан қолиб келаётган номаъқул одатлар

БУЛАР:

Худбинлик ва лоқайдлик

Қариндош-уруғчилик ва маҳаллийчилик

Коррупция ва манфаатпарастлик

Бошқаларни менсимаслик

Ҳасадгўйлик ва бошқаларни кўролмаслик

Сотқинлик

Асар муаллифи:

1. “Юқоридаги иллатлардан жамиятимизни бутунлай халос этиш тўғрисида ўйлашимиз лозимлигига.... Давлатимиз раҳбари Ислон Каримов ўта муҳим вазифа кенг жамоатчилигимизнинг, айниқса зиёлиларимиз, олим ва адибларимиз, санъат ва маданият аҳли, ўзининг маънавият соҳасига бағишлаган барча инсонларнинг доимий диққат марказида бўлиши”ги даъват этади.

Ҳадисга
мурожаат
этади

2. “Бировларга ҳасад қилишдан сақланинг, чунки олов ўтинни қандай куйдириб тугатса, ҳасад ҳам қилган савоб ишларингизни худди шундай куйдириб тугутади”.

(Муборак “Ҳадис”дан)

3. Сотинқинлик – маънавиятимизга таҳдид

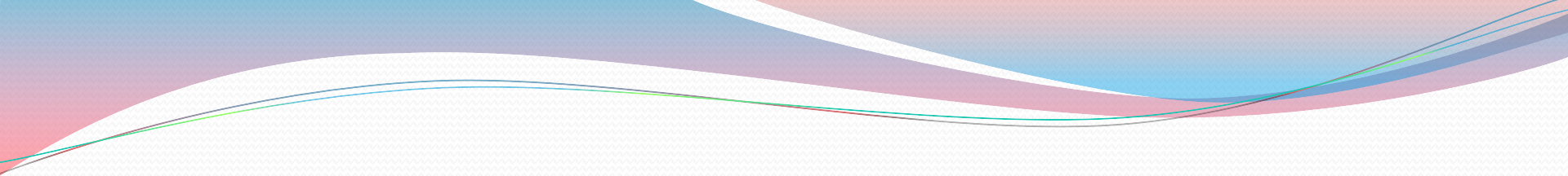
Шахсан ўзим бу иллатдан жирканаман. Шу иллатга чалинган одамни кўрарга кўзим йўқ. Бу – сотқинликдир. Мен ҳар қандай ёқузликни сотқинликдан кўраман. Эзгулик ва ҳақиқатга садоқати бўлмаган, уларга ишонмаган одам кўрқинчлидир. Табиатдаги сотқинлик хусусияти бўлган одам раҳбарлик курсига ўтириб қолса боми, у ерда осойишталик йўқолади, деяверинг. Иккита одамнинг, мамлакатнинг ўртасидаги урушни ҳам айнан шундай одамлар бошлаб беради.

Шу боис АСАРДА:

“Бундай одамлардан огоҳ бўлишимизга, уларга ёнимиздан ўрин бўлмаслиги лозимлигига ... Агар теварак-атрофимиздаги бирорта кишида шундай аломат сезилаётган бўлса, уларни дарҳол тарбиямизга олиб, тўғри йўлга бошлашишимиз кераклигига” даъват этилади.

Шу муносабат билан тарихда кўп марта ўз тасдиғини топган, мен ҳам ўз тажрибамда синалган ҳаётий бир ҳақиқатни яна бир бор такрорлашни зарур, деб ҳисоблайман:

Агар биз аҳил бўлсак, эл-юрт манфаати йўлида бир тану-жон бўлиб яшасак, ўзимиздан сотқин чиқмаса, ўзбек халқини ҳеч ким, ҳеч қачон енга олмайди.

**Этиборингиз учун
рахмат**